

Fig. 1. Asserballe. Ydre, set fra syd.

L. L. 1959

ASSERBALLE KIRKE

ALSSØNDER HERRED

Kirken, der tidligst er nævnt 1343¹, skal ifølge en usikker meddelelse have været viet *S. Clemens*². Om kirkens forhold er i øvrigt meget lidt kendt; som øens andre kirker kom den i hvert fald ved reformationen under landsherren, fra 1544 kongen³, og overgik 1754 til hertugen af Augustenborg⁴. 1848—52 overtoges den af den danske stat.

Kirken ligger på en høj bakketop midt i landsbyen i den smalle, nordvestre del af sognet, hvis område 1859 er forøget ved indlemmelse af Kettingskov og gården Vertemine, der tidligere sogtede til Ketting (sml. p. 2454). Kirkebakkens hæver sig over de omkringliggende huses tagrygge, og på dens højeste punkt, der ligger nogle meter syd for skibet, stod indtil 1867 et klokkehus (p. 2442). På selve bakketoppen findes kirkegårdens ældste del, der skiller sig ud fra senere udvidelser som en øvre, kampestenssat terrasse, hvorfra der er trapper til udvidelserne (1860⁵ og 1889⁶) ved bakkefoden i vest og sydvest; 1943—45 udvidedes kirkegården påny, mod syd og i tilslutning til de ældre udvidelser. I øst og sydøst, hvor den har sin gamle grænse, er bakkens side reguleret med høje kampestensterrasser mod vejen, og i sydøst fører en lang, stejl trappe⁷

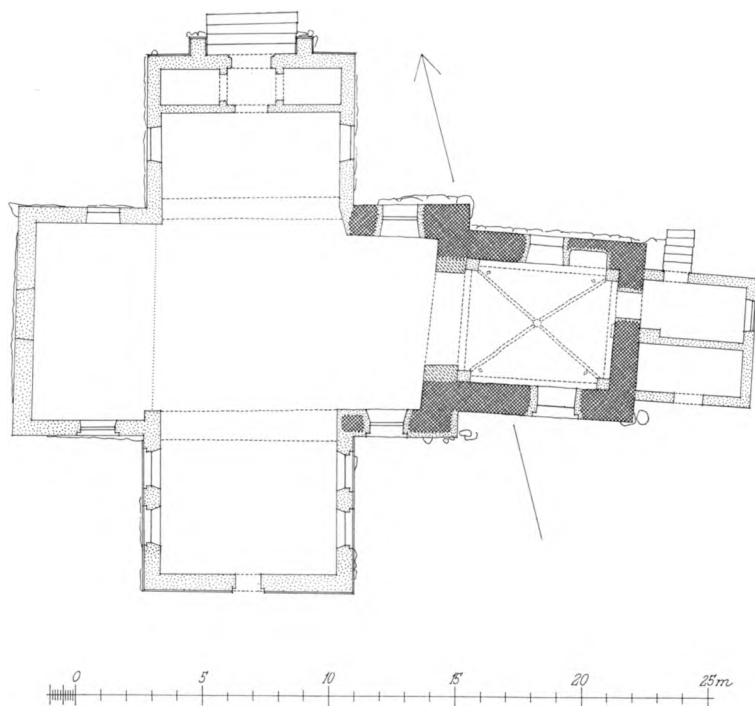

Fig. 2. Asserballe. Plan. 1:300. Målt af John Petersen 1958. Tegnet af Holger Schmidt 1961.

gennem en gotiserende støbejernslåge fra vejen til kirkegårdens ældste del. I nordvest er kirkegården 1922 udvidet med et mindeanlæg for de faldne 1914—18 og et indgangsparti midt ud for nordre korsarm, hvortil kirkens hovedindgang var flyttet 1867 (sml. p. 2444); indtil da sad kirkegårdens nordre port nærmere nordvesthjørnet. Portfløjene er gotiserende, af støbejern, formentlig fra 1871⁸, mellem yngre kløvestenspiller, mens en låge mellem port og mindeanlæg er fra 1922. Alle udvidelser hegnes af kampestensdiger med træer langs indersiden, og den yngste har en moderne jerngitterport i vestsiden.

†*Kirkeriste* er nævnt 1707⁹.

En *kirkestald* fra 1895 (jernankre) ligger nordvest for kirkegården.

Et †*porthus* er nævnt 1791¹⁰.

Et †*klokkehus* af træ, omtalt første gang 1589¹¹, havde, som nævnt, indtil 1867 sin plads på kirkegårdens højeste punkt umiddelbart syd for det samtidige nedrevne våbenhus¹². Nogle svære højstolper, en del skråbånd og andet egetømmer, der er genanvendt i klokkestolen fra 1867 over nordre korsarm (p. 2451), tyder på, at den forsvundne bygning af type snarest må sammenlignes med Tandslet klokkehus (p. 2423). I følge brandtaksationen 1811¹³ var den ca. 4,4 m i kvadrat og ca. 5,65 m i højden, hvortil kom taget. Regnskaberne fra 1719⁹ oplyser, at sognepræst og menighed nogle år før (formentlig 1714, sml. klokkebom p. 2451) på egen bekostning havde ladet klokkehuset opbygge af

Fig. 3. Asserballe. Ydre, set fra sydøst.

L. L. 1959

nyt (sml. p. 2444), et arbejde, som dog nok i det væsentlige har været begrænset til væg- og tagbeklædning.

Kirken består af romansk kor og skib, vestforlængelse fra o. 1716, nordre korsarm fra 1741, søndre fra 1867, sakristi fra 1874 i øst, udvidet 1897. Et våbenhus i syd, en tagrytter og det omtalte klokkehus er forsvundne. Orienteringen har afvigelse til syd.

Af den romanske *kampestensbygning*, der formentlig er øens mindste, står kun koret og de østligste par meter af skibet; vestgavlens plads kan bestemmes med ret stor sikkerhed i tagværket. Den kraftige kampestenssyld, der fra skibets midte falder stærkt mod øst, er overalt synlig, men ellers ses af enkeltheder kun de mådeligt tildannede *hjørnekvadre* af granit. Murhøjden over terræn ved korets og skibets nordøstre hjørne er henholdsvis 4,8 og 4,65 m. Korbuen er spids og formentlig ændret i gotisk tid eller ved korhælvningens opførelse (p. 2444); taggavlen ovenover er fjernet 1936.

Ændringer og tilføjelser. De arkivalske oplysninger, der foreligger fra 1560-erne, beretter næsten uden ophold om den forarmede kirkes elendige tilstand; gang på gang måtte øens andre kirker eller privatfolk træde til for at redde bygningen, f. eks. 1569, 1633, 1719⁹ og 1739¹⁴. Fra 1719 findes en lang revisionsbemærkning til provstens regnskab⁹, som omfatter arbejder på kirken,

der for nogle år siden var »så brøstfældig, at den snart lå nede på jorden, men siden den tid er bragt i god reparation, en del ved den anstalt, som provsten efter kirkens forsvars ordre af 25. marts 1714 gjort haver, en del med sognepræstens store flid til at bevæge Guds børn og allermest sine egne venner til medlidenhed, en del og ved sognemændenes egen godvillighed til at gøre sammenskud til kirkens hjælp, så bliver her aleneste meldet, at klokkehuset af sognepræsten og samtlig menighed på deres egen bekostning er opbyggt af ny, uden kirken noget derfor at opskrive, så og at en ganske hvælving i koret hvor tilforn var loft (dvs. bjælkeloft), er bleven bekostet af sognepræstens broder Christian Thomsen, købmand i Flensborg, item ny messehagel etc.« Herefter følger en opregning af de materialer, som kirken selv måtte betale; af det hele fremgår, at kirken i årene mellem 1714—19 gennemgik en omfattende istandsættelse på mur og tagværk (p. 2445) og forsynedes med *korhvælv* og *vestforlængelse*, begge dele opført af små, gule sten. — Hvælvingen, hvis kapper er overordentlig stejle og puklede, hviler på retkantede hjørnepiller med profileret sokkel og retkantede halvstensribber samlet om en rund, nedhængende slutsten. I fire hvælvsvikler er der indsat lerrør, der efterligner de middelalderlige ventilhuller af munketagsten. — Vestforlængelsen, der muligvis opførtes 1716—17¹⁵, er godt fem meter lang; i syd og vest er der oprindelige, fladrundbuede vinduer, det sidste tilmuret 1879⁸, og i nord et yngre. Det indre fik bjælkeloft som resten af skibet.

Nordre korsarm er fra 1741 (ombygget 1867) og opført i forbindelse med en istandsættelse af kirken. Hertugen anmodede 1740 Christian VI. om hjælp¹⁶, og i et brev af 18. nov. 1740¹⁷ meddeler kongen bispens tilladelse til kirkens istandsættelse og opførelse af en ny fløj, der ialt — efter overslag og afriids¹⁸ — foruden kørsel og håndarbejde beløb sig til 783 rdl. 26 sk. Man skulde begynde med bygningen om foråret »om dend gamle ellers kunde staae Vinteren over«. For at skaffe penge måtte der sættes bækkener for kirkedørene på Als og Ærø, og resten skulde skaffes ved ligning på kirkerne sammesteds¹⁷. Ifølge præsteindberetningen 1755 blev fløjen opført for beboerne i Kettingskov, der havde så lang vej til deres egen kirke¹⁹.

Tilbygningen, hvis dimensioner næppe er ændret ved den senere ombygning, blev, så vidt det fremgår af tagværket, ved opførelsen forsynet med valmtag.

*Ombygningen 1867*²⁰, der gennemførtes under ledelse af bygningsinspektør Holm⁸, Flensborg, omfattede nedrivning af våbenhus (p. 2445) og klokkehus (p. 2442), opførelse af en *søndre korsarm* samt en ændring af nordre korsarm, hvortil kirkens hovedindgang blev flyttet, og en fuldstændig ændring af kirkens indretning.

Søndre korsarm, der er af små, gule sten, har rundbuede jernvinduer, en tilsvarende dør i syd og strømskifter langs gavlinierne. Rundbuede vinduer, der

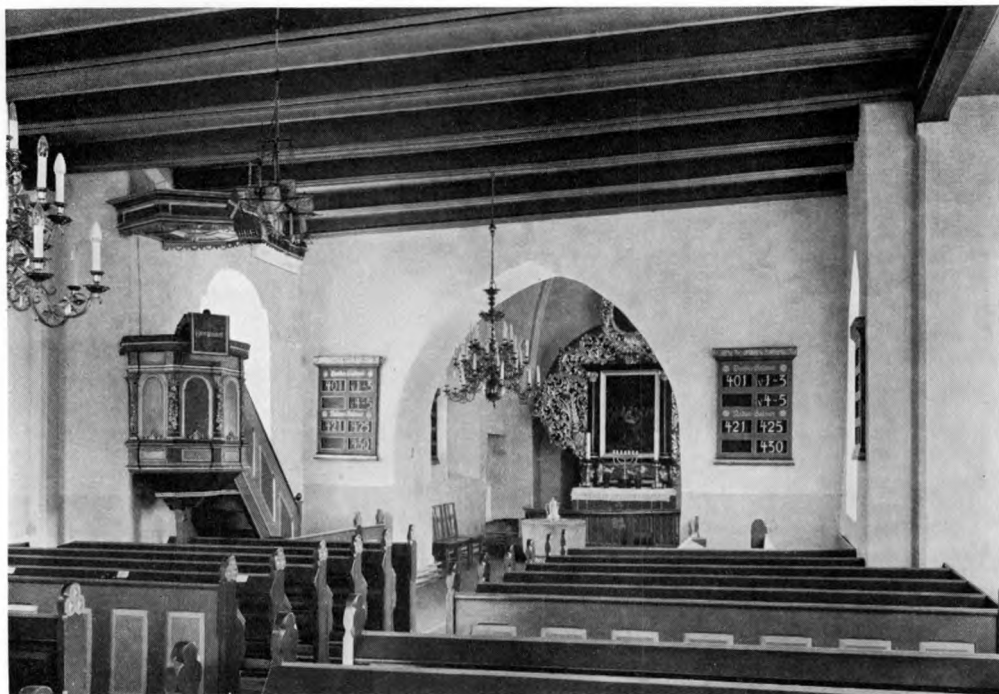

Fig. 4. Asserballe. Indre, set mod nordøst.

L. L. 1959

allerede 1855²⁰ var indsat i en del af kirken, blev nu indføjet overalt. Nordre korsarm blev forsynet med en vældig, nygotisk blændingsgavl og to støttepiller, der flankerer kirkens hovedindgang, som på samme tid flyttedes fra syd til nord; i korsarmens indre udskiltes et vindfang og to smårum, af hvilke det ene rummer en trappe til loftet. Begge korsarme fik lofter med synlige bjælker, der ligesom loftsbjælkerne fra begyndelsen af 1700'erne over skib og vestforlængelse blev indklædt med profilerede lister. Også gulvenes rudestillede, gule lerfliser stammer fra denne tid.

Sakristiet ved korets østgavl er opført 1874⁸, men muligvis udvidet ved varmeinstallationen 1894²¹.

Et *†våbenhus* foran skibets forsvundne syddør målte ifølge brandtaksationen 1811¹³ godt 5 m i længde og bredde, ca. 3,8 m i højden; det veg 1867 pladsen for søndre korsarm.

†Tagrytter. I forbindelse med istandsættelsen 1589 nævnes, at der skal »ferdiges Nogett paa tornet«¹¹; da tårnet nævnes i modsætning til klokkehuset, må der være tale om en tagrytter.

Tagværkerne over det romanske kor og skib er af eg og oprindelige, men meget stærkt suppleret og omsat i forbindelse med korets overhvelvning og vestforlængelsens opførelse 1714—19. Hvert spærfaq har to ret lange, lidt

Fig. 5. Asserballe. Indre, set mod vest.

L. L. 1959

skråtstillede, indtappede spærstivere og et påbladet hanebånd; samme type er benyttet over vestforlængelsen, men her med meget krumme spærstivere og hanebånd, der er af eg, mens spær og bjælker er af fyr. Korsarmene har fyrretræstagværker, der er jævngamle med murene.

Kirken er helt præget af ombygningen 1867 (sml. p. 2444), for det indres vedkommende dog noget ændret ved en istandsættelse 1939—40 (Gotfred Hansen og Erik Olsen)²². Det ydre er hvidtet, med tjæret sokkel og sugfjæl samt rødt tegltag; det indre står hvidtet ligesom 1589¹¹, med bjælkelofter i gråt, rødt, grønt og brunt.

En beskadiget *vindfløj* med tallet »4« findes over nordre korsarmsgavl.

INVENTAR

Inventaret præges af restaureringen 1939/40, der ledes af to bygningskyndige lærere på »Danebod« højskole²³. Fra middelalderen er døbefonten (vistnok fra begyndelsen af 1500'rne), det sengotiske krucifiks og alterstagerne bevaret, mens baroktiden er repræsenteret af Ernst Günter Lunds altertavle og Hans Christian snedkers prædikestol samt

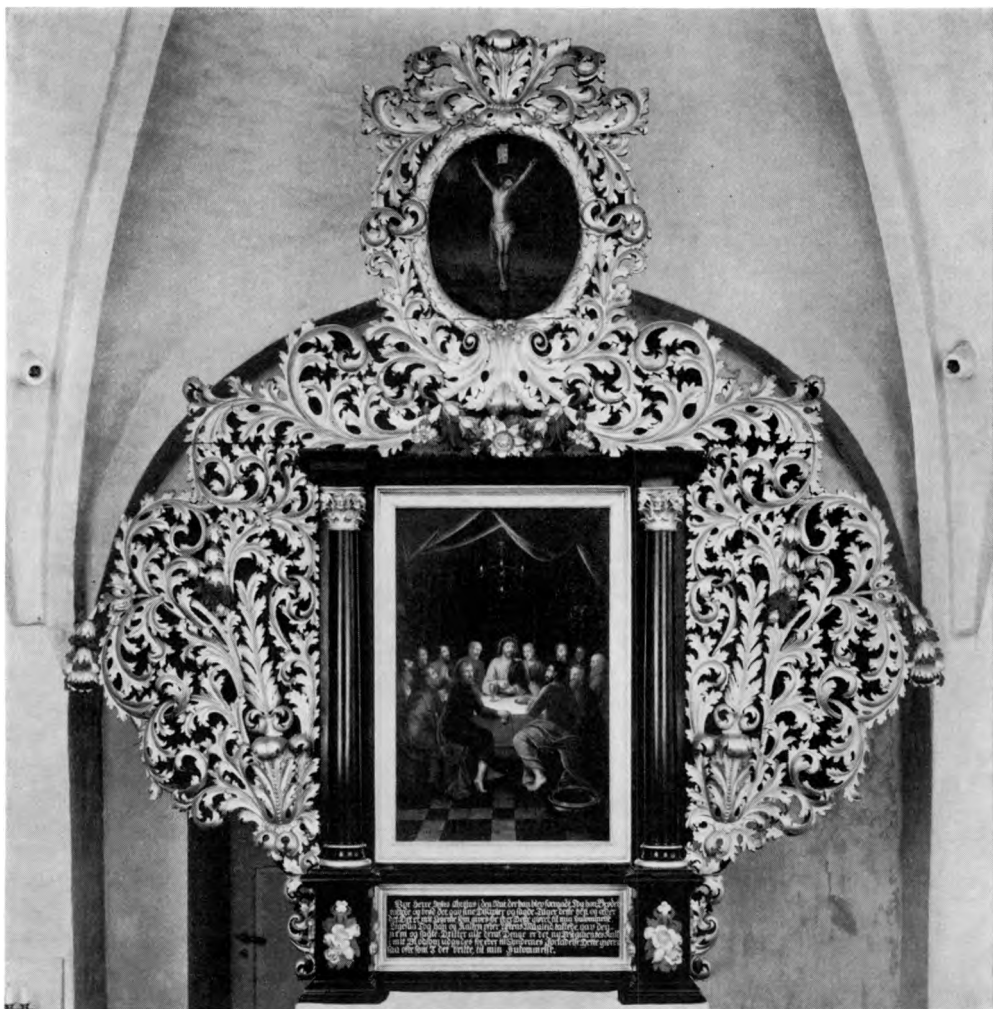

Fig. 6. Asserballe. Altertavle 1719, skåret af Ernst Günter Lund, med samtidige malerier af I. H. Jacobsen (p. 2447).

L. L. 1959

et smukt kirkeskib fra 1781. Det øvrige inventar er nygotisk og senere. — 1774 maledes alt inventaret og loftet med perlefarve af J. M. Lund¹⁰.

Alterbord af glatte egeplanker, med bagklædning af små mursten, hvori en jernlåge; 90 cm fra korets østvæg, 159 × 97 cm og 108 cm højt over murstensgulvet.

†*Alterklæder*. Hertuginde Anna af Slesvig-Holsten, død 1668, forærede kirken et alterklæde²⁴. Et rødt klæde skænkedes 1719 af sognepræstens broder Chr. Thomsen⁹, og 1742 gav hans enke 10 rdl. til et nyt²⁵.

Altertavle (fig. 6) o. 1719 (jfr. ndf. og korets overhvelvning p. 2444), i akanthusbarok med fri søjlestilling, ifølge to små, bag på tavlen fastskruede træplader, med blyantskrift (fundet inde i alteret ved restaureringen 1907) for-

færdiget af »Ernst Günter Lund, Bildthauer in Sonderburg« og (på den anden træplade): »Hans Ebese(n) sein Gesell«, med malerier i stor- og topstykke, hvorefter det første er signeret »I. H. Jacobsen fecit Ao. 1719«. Tavlens opbygning har i det store og hele svaret til den to år ældre, noget rigere Broager-tavle af samme mester (p. 2308). Bagtil er tavlen, hvis ornamentik er udført i blødt træ, mens den selv er af eg, støttet af svære stolper, og i nyere tid er de gennembrudte vinger blevet forstærket med en bagklædning.

Storfeltets maleri, 131 × 87 cm inden for profilrammen, er et jævnt maleri efter et gængs stik af nadveren, med figurer i brogede dragter (lidt grumsede farver) på baggrund af en panelvæg med dør, hvis farver er brunlige gående over i vissengrønt. Malersignaturen står på en kobberkedel i forgrunden til højre. Til maleriet hører postamentfeltets fede, sekundære frakterskrift: »Vor Herre Iesus Christus i den Nat, der han blev forraadt« etc. I topfeltet Kristus på korset i dystert landskab, hvis hovedfarver er vissengrønt, under blålig uvejshimmel. Tavlens bladværk er gyldent, søjlerne sorte. På bagsiden malet med sort skriveskrift: »Anno 1907 ren. von Hans Hampke. Schleswig«.

Altersølv af plet, i nygotisk stil; tysk fabriksarbejde. — I inventariet 1692⁹ nævnes en sølvkalk og -disk, en træbuddike til brød og to »tinflasker«, den ene »en stor kande til at hente vin i«, den anden på een pot. 1860⁵ var der foruden sølvkalken og -disken en krystalskål til oblater og en porcelænskande til vinen. Det sidste sølvsæt, ødelagt ved brand 1879 i degnens hus²⁶, var købt 1877 i Stettin⁸.

Sygekalk fra o. 1850(?) med den forneden påskruede, fligede disk som fodplade, foden opdrevet i to afsæt og korsdelt af brede, glatte bånd, indknebne skaffled, fladtrykt »godronneret« knop og meget højt, udsvæjende bæger, højere end de øvrige dele af kalken tilsammen, muligvis sekundært. Disk og fod stemplet med C L (stor kursiv) i liggende rektangel samt lødighedsmærke: 11. 1692 var [†]sygesættet af tin⁹.

Alterstager (fig. 7b), sengotiske, hvilende på tre løver (fig. 7a), der temmelig nøje svarer til løverne under Møgeltønder alterstager nr. 2 (p. 1312). Højde (uden løver) 38,5 cm, (med løver) 43 cm. Inventarierne fra 1692⁹ og op til 1860⁵ nævner to par stager på alteret.

[†]*Messehagel* af rødt fløjl, skænket 1719 af Chr. Thomsen (jfr. [†]alterklæde).

[†]*Røgelsekar* fandtes endnu 1841²⁷.

Alterskranke, nyere, med spinkle cylindertremmer.

Døbefont (sml. fig. 5) svarende til Hjordkær (Åbenrå amt p. 1824, vistnok udført 1522), med glat, cylindrisk kumme, 80 cm i tv.m.; cylinderskaffet er højere end på Hjordkær, foden, der er delvis skjult i gulvet, er foroven formet som en bred hulstav under rundstav.

Dåbsfad, sydtysk, o. 1575, af messing med randforstærkning. I bunden cirkel med drevet hvirvelroset omgivet af et bælte med opdrevne bukler, der

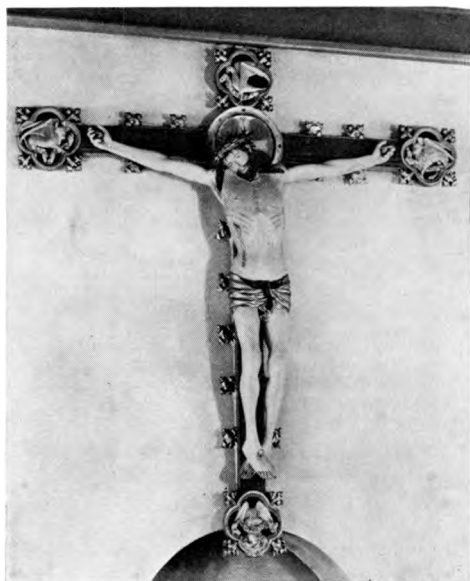
Fig. 7 a—b. Asserballe. Alterstage og detalje (p. 2448).

L. L. 1959

atter indfattes i en ring med minuskler og yderst har en bort med fligede blade. På randen indstemplede ornamenten. Tvm. 42,5 cm. I nyere træring.

Dåbskande 1943, af hvidt metal.

Korbuekrucifiks (fig. 8), sengotisk, fra o. 1450—75; figuren måler 133 cm i højden; en sidesnip af lændeklædet er forsvundet. Staffering »A. D. 1914. W. Iensen G[arding]«. Ligesom krucifiksfiguren i Bedsted (Åbenrå amt p. 1729) viser Asserballe-figuren en påfaldende lighed med korbuekrucifikset i Lübeck S. Catharine kirke: hånd- og armstilling, hovedet med den turbanagtige tornekrone, kroppens anatomi, ben- og fodstillingen er ens; men der er afvigelser mellem de tre krucifiksers ansigtsudtryk og lændeklædernes udformning. Sandsynligvis har billedskærerne tildels arbejdet efter samme forlæg. Korset, med krabbebladene og de udskårne evangelistfelter, svarer til krucifikset i Hostrup (Tønder amt p. 1559), dateret til o. 1525, men af evangelistsymbolerne er kun engelen (i begge tilfælde anbragt forneden) ens. Også her må de to billedskærere have arbejdet efter samme forlæg (formentlig et træsnit), men, som det så ofte er tilfældet, varieret evangelistsymbolerne efter andre forlæg. 1940 flyttet fra korbuen; nu på nordre korsarms nordvæg.

L. L. 1959

Fig. 8. Asserballe. Korbuekrucifiks (p. 2449).

Prædikestol (fig. 9), ifølge rgsk. 1745/46 leveret af snedkeren i Hundslev²⁵, der sikkert er identisk med »Hans Christian snedker« i Hundslev, hvem altertavlen i Ketting (p. 2464) 1743 skyldes. Stolen er af eg, på fem fag med forkrøppede arkader i storfelterne, samt frise- og postamentfelter; hjørnepilastre, med ejendommelige bladkapitæler og blomsterranke på skafterne, er vinkelbøjede. Underbaldakinen er kun »halv«, bærestolpen har affasede hjørner og udsavede knægte. Nyere opgang langs sydvæggen. Himmel af form som stolen, nu uden topstykker og med hægebort og vekslende buer og spidser. Ny, fri stafering. Under denne ligger formentlig ældre staffering; fra regnskaberne vides

det, at Flensborgmaleren Jens Martin Lund (kendt bl.a. fra Klipleve altertavle, Åbenrå amt p. 1982) 1774 malede stolen sammen med andet inventar¹⁰. Ved hovedrestaureringen 1867 flyttedes og maledes stolen²⁰.

Stolestader 1867, nygotiske, formentlig efter tegning af bygningsinspektør Holm, Flensborg (sml. p. 2444); oprindelig egetræsmaled²⁰.

†*Pulpiturer*. 1589 nævner en synsforretn.¹¹, at der mangler et stykke loft i kirkens vestre ende, »offuer som folcket staar«; formentlig hentyder de sidste ord til et pulpitur. Det udvidedes 1692, da der var stor trang i kirken for stolestader⁹; 1730 kunde de, der stod på det, kun høre Guds ord med fare for deres liv²⁸. Når maler Lund (sml. prædikestol) 1774 malede »das Amboni« og trappen¹⁰, hentydes formentlig til vestpulpituret; men 1741 havde kirken fået et nyt pulpitur i den da opførte tilbygning mod nord¹⁸, og 1867 kom der også et (egetræsmalet) pulpitur i den dette år opførte søndre tilbygning²⁰. De fjernedes alle ved sidste restaurering.

Orgel 1878, Ph. Furtwängler og søn⁸, med otte stemmer; sidst hovedstandsat 1949 af Marcussen og søn, Åbenrå. Nygotisk façade. I skibets vestende.

Pengeblok, nyere. Neden for prædikestolen.

Klingpung af nyere, tysk, maskinarbejde. **Klingpung* fra 1715 skænket af sognepræstens hustru, Margrethe Thomsen²⁹ med afbrækket egetræsskaft, messingskaftholder og ring, svær, forsølvet (messing?) klokke samt skindpose med rigt broderet fløjlsvertræk. På klokken er med skriveskrift graveret: »M. T. 1715« (i bladkrans) samt »Hierbey ermuntert man die / Christen mit zutheilen /

Den armen etwas auch zur / hülff in aller eilen«. I museet på Sønderborg slot (nr. II, 102).

Salmenummertavler og præsterækketavle fra 1939/40²³.

Lysekroner, nyere.

*Kirkeskib*³⁰ (fig. 11), fregat, med årstal »1781, Fortuna, Peter P. F.« malet.

Klokke (fig. 10) støbt 1677³¹ af C. Asmussen, Husum, med versaler om halsen: »Gloria in excelsis deo. Clavs Asmvssen me fecit Hvsvm anno 1677«. Udsmykning som Ulkebøl klokke (p. 2350) af samme mester. Ny ophængning o.

1950. På den gamle, ved klokkestolen liggende vuggebom indskåret 1714.

†*Klokker*. 1565 brugtes penge til en klokke. 1569 fik kirken en lille, af Lysabild (p. 2418) lånt klokke til ejendom, mod at Lysabild slap for at betale et til Asserballe pålignet bidrag på 10 mk. I inventariet 1692 omtales en »nogenledes stor« klokke [i klokkehuset], mens der var to små »Marieklokker« i tårnet [tagrytteren]⁹.

Klokkestol af eg, genanvendt mate-

Fig. 9. Asserballe, Prædikestol 1745, udført af Hans Christian snedker i Hundslev (p. 2450).

L. L. 1959

riale fra †*klokkehus* (p. 2442). Opstillet 1867²⁰ i nordre korsarm

GRAVMINDER

Mindetavle over Iakob Jakobsen, f. 7. nov. 1742, d. 14. april 1834, og hustru Elisabeth, d. 27. jan. 1848 »i sit 92. Aar«. »Til taknemligt Minde om det af Jakob Jakobsen stiftede Legat«. Sandstenstavle hvorunder lille »legat-tavle«,

indmuret udvendig i vestforlængelsens vestmur.

Kirkegårdsmonument. 1) Minde med indsatte gravplader over to sognemænd

faldet i verdenskrigen 1914—18.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Sønderborg provstearkiv (efter 1879): 1879—1920. Sager ang. de enkelte sogne. Asserballe, Augustenborg og Broager. — *De augustenborgske godser*, aflev. fra Kiel,

L. L. 1959

Fig. 10. Asserballe. Kirkeklokke 1677 (p. 2451).

Ketting. Angelegt 1898 (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetning af Chr. Axel Jensen 1928. — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller og Erik Moltke 1959.

Tegning af døbefonten, af L. Winstrup (NM).

Haupt II, 392. — T. Brummer, i Den nordslesvigske Kirke II, 358. — J. Raben, i Fra Als og Sundevad, hefte XXXIX, Sønderborg 1960, p. 5 ff.

¹ Danmarks Riges Breve 3. rk. I, nr. 340. Biskop Niels af Odense bekræfter 23. juli 1343 Asserballe og Notmarks ret til en lod i skoven Kornbæk, der var dem tilskødet på Als landsting af Kristian Lille. ² SJAarb. 1942 p. 170. ³ 1576 valgte sognemændene en ny præst, Johan Madsen, hvis valg godkendtes af den kgl. lensmand på Nyborg, rigsråd Axel Viffert; jfr. brev af 5. aug. 1576, aftrykt hos Raben p. 11 f. — Statholder, grev Ahlefeldt hævdede 1671 sin ret til jus patronatus, se RA. Rentekammerets resolutioner 1660—1719, nr. 2139. ⁴ De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel. C IV nr. 88. 1670—1846. Das herzogl. Patronatsrecht und...die Predigerbestaltung. — Et af den augustenburgske hertug 15. nov. 1756 udstedt kaldsbrev fik 3. dec. samme år kongelig konfirmation (RA. Fynske Reg. 1753—58 nr. 131 fol. 432 ff.). ⁵ Augustenborg kirkeinspektorat: 1855—85. Kirkebygningerne, kirkeinventaret og kirkegårdene. ⁶ Sønderborg provste-arkiv (efter 1879): 1879—1920. Sager ang. de enkelte sogne. Asserballe etc. ⁷ Biskoppen over Als og Ærø: Sager ang. de enkelte sogne. 1640—1864 etc. Asserballe (omtalt under 1837). ⁸ Augustenborg kirkeinspektorat: 1747—1885. Kirkeregnskaber og kirkeregnskabsager. ⁹ Alsiske kirkeregnskaber: ca. 1547—1729. Asserballe. ¹⁰ Augustenborg kirkeinspektorat: 1771—1802. Kirkergsk.-bilag (Asserballe). ¹¹ RA. Tyske kane. I. A. A. (—1670). 98 II. 1567—91, 1609. Akter vedr. forhandl. m. enkedronning Dorothea og Hans d. Y. om den gejstl. jurisdiktion på Als og Ærø m.m. ¹² LA. De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel, C IV, nr. 95, Atzerballig 1774—1851. Kirche und Kirchhof (plan 1838). ¹³ De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel, C IV, nr. 86. 1774—1811. Brand-

C IV: nr. 95. 1774—1851. Atzerballig, Kirche und Kirchhof. — Augustenborg kirkeinspektorat: 1771—1802. Kirkeregnskaber og kirkeregnskabsbilag. — Alsiske kirkeregnskaber: ca. 1547—74, 1581—1691 og 1691—1729. Asserballe. — Biskoppen over Als og Ærø: Sager ang. de enkelte sogne. 1640—1864. Asserballe, Augustenborg, Egen, Hagenbjerg og Hørup. — Sønderborg amtsarkiv: Sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirkesager 1869 2/B Lyssabblers Kirchenbau og reparation af Asserballe kirke). — RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Departement 1848 ff. Kirkesager: Kirkeregnskabsbøger for Als og Ærø stift 1692—1860. Asserballe kirkeregnskabsbog 1731—1860. — Ærø-Als stift. Adserballe, Hørup og Ketting. Kirkeregnskaber 1847—62.

— provstis kirkeregnskaber 1662—74. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed p. 2051. — Kgl. Bibl.: Præstendberetning til Thurah 1755. — Chronik

Rth

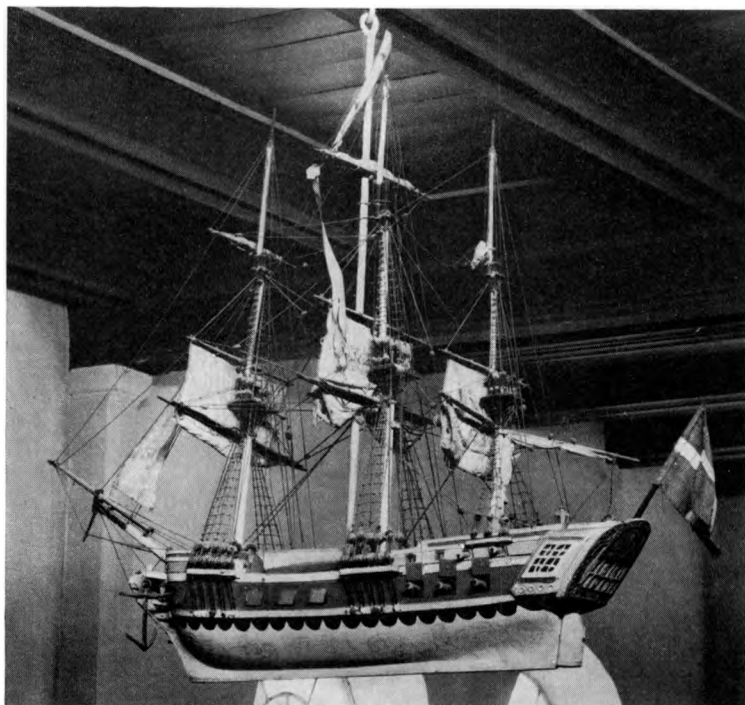

Fig. 11. Asserballe. Kirkeskib 1781 (p. 2451).

L. L. 1959

Versicherung der 7 herzog. Landkirchen. ¹⁴ LA. Odense. Fyns bispearkiv: Visitatsprotokol 1732—1803. ¹⁵ LA. Åbenrå. Ulkebøl præstearkiv: 1691/92—1740/41. Kirke-regnskabsbog. ¹⁶ LA. Åbenrå. Als nørre hrd. provstearkiv: (1621)—1799. Almindelige kirkesager. ¹⁷ RA. Tyske kane. I. A. S. H. L. kanc. D. 166. 1740—ca. 1848. Als og Ærø bispedømme: Sager vedr. de enkelte sognekald på Als. Asserballe. ¹⁸ Aflev. fra Kiel C III 6 (Als bispedømmes visitatorialsager) nr. 556. ¹⁹ Allerede 1693 ansøgte Kettingskovfolkene om tilladelse til at måtte søge Asserballe kirke, da der var for langt til deres egen kirke (LA. Åbenrå. Asserballe kirkebog Aa I, p. 164). ²⁰ Sønderborg amtsarkiv: Sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirkesager). ²¹ Tilføjeelse i Haupts håndeksemplar. ²² Den nordslesvigske kirke II, 358 f. ²³ Den nordslesvigske Kirke p. 358 f. ²⁴ Ketting kirkebog (dødsregistret), aftrykt hos Raben: Fra Als og Sundeved, 2. hefte, 1928, p. 43. ²⁵ RA. Min. f. Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Dep. 1848 ff. Kirkesager etc. Asserballe kirkeregnskabsbog 1731—1860. ²⁶ Augustenborg kirkeinspektorat: 1816—86. Korrespondancesager. ²⁷ Jensen: Statistik p. 1626.

²⁸ Fyns stiftsovrighed: 1708—95. Als kirkers rgsk. Asserballe kirkes rgsk. 1720—30.

²⁹ Jfr. J. Raben, i SJyM. 22. årg. 1946, p. 97, samt Fra Als og Sundeved, 1960, p. 7.

³⁰ Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester. Søhist. skrifter III, 1950, p. 30, 150. ³¹ Jfr. 1676 vedr. transport af den gamle og den nye klokke (note 9) samt kirkebogen (jfr. note 19) vedr. støbningen i Husum 27. juni 1677, vejningen i Flensborg og betalingen, 83 rdl., 1678: »alle folk i sognet gav dertil, gamle og unge, store og små, ingen blev forskåned« (Raben p. 8 f.).